

Anna Kowalewska

*Uniwersytet Warszawski, Polska**

E-mail: a.kowalewska@uw.edu.pl

ORCID: 0000-0002-8476-9911

Nauki biologiczne i medyczne w kształceniu pedagogów w koncepcji całościowej opieki nad uczniem. Praca poświęcona działalności Profesora Andrzeja Jaczewskiego**

Summary

BIOLOGICAL AND MEDICAL SCIENCES IN THE EDUCATION OF PEDAGOGUES
IN THE CONCEPT OF COMPREHENSIVE STUDENT CARE.

PAPER DEDICATED TO THE ACTIVITIES OF PROFESSOR ANDRZEJ JACZEWSKI**

This paper presents the scientific and educational activities of Professor Andrzej Jaczewski in the field of training pedagogues in the biological and medical foundations of development and upbringing. These activities were an important part of the concept of comprehensive student care advocated by Professor Jaczewski. His scouting experience, his work as a doctor, a secondary school teacher, or a research and didactic staff member at the Medical Academy and the Institute of Mother and Child at the University of Warsaw, as well as his cooperation with other research and teaching centres in Poland and abroad, played an important role in shaping his views on the training of pedagogues in medical issues. The paper presents the process of implementation and realisation of the subject “Biomedical foundations of development and upbringing” at pedagogical faculties in Poland with particular emphasis on the role of Professor Andrzej Jaczewski in this process. The article discusses activities concerning education in medical issues of the local and nationwide range carried out at the Faculty of Education of the University of Warsaw. Finally, Prof. Jaczewski’s suggestions and dreams concerning the future

* Adres: Wydział Pedagogiczny, ul. Mokotowska 16/20, 00-561 Warszawa

** Finansowanie publikacji: Uniwersytet Warszawski

of the subject "Biomedical foundations of development and upbringing" in the education of pedagogues are referred to.

Keywords: school hygiene, school medicine, biological sciences, medical sciences

red. Paulina Marchlik

Wstęp

O Profesorze Andrzeju Jaczewskim można krótko powiedzieć, że przez całe swoje życie pozostał człowiekiem ciekawym świata. Stale starał się zgłębiać tajemnice rozwoju istoty ludzkiej i jej zdrowia. W swoich dociekaniach naukowych oraz pracy dydaktycznej nie ograniczał się tylko do zagadnień higieny, ale zwracał uwagę na procesy fizjologiczne zachodzące w organizmie człowieka z uwzględnieniem ich związku z jego emocjami, poglądami czy zachowaniami. Spojrzenie na funkcjonowanie człowieka postrzegał zarówno z punktu widzenia jednostki, jak i członka społeczeństwa. Ciekawość drugiego człowieka, otwartość na innych ludzi i dostrzeganie ich różnorodności, a zarazem podkreślanie tego, co stanowi o ich wspólnotowości było ważną domeną jego życiowych działań.

W niniejszej pracy przedstawiono działalność naukową i dydaktyczną Profesora Andrzeja Jaczewskiego w zakresie kształcenia pedagogów w obszarze higieny szkolnej oraz biologicznych i medycznych podstaw rozwoju i wychowania. Działania te stanowiły ważny element jego koncepcji całościowej opieki nad dzieckiem (Jaczewski, 1993). W kształtowaniu jego poglądów w tej dziedzinie ważną rolę odegrały doświadczenia związane z działalnością harcerską, pracą lekarza pediatry, seksuologa, nauczyciela w szkole średniej czy pracownika naukowego i dydaktycznego w Akademii Medycznej, Instytucie Matki i Dziecka, Uniwersytecie Warszawskim. Istotna była również współpraca z innymi ośrodkami naukowo-dydaktycznymi w kraju i zagranicą. Profesor omawiając założenia kształcenia nauczycieli i pedagogów podkreślał, że skuteczne działania wychowawcze, edukacyjne i opiekuńcze muszą opierać się o znajomość funkcjonowania biologicznego człowieka z uwzględnieniem jego potrzeb i specyfiki okresu rozwojowego. Sprawę kształcenia nauczycieli i pedagogów postrzegał w kategoriach interdyscyplinarnych. W swoich propozycjach mówił o konieczności współpracy specjalistów z zakresu pedagogiki oraz medycyny, nauk medycznych, społecznych czy humanistycznych. Odwoływał się również do myśli wybitnych

pedagogów, lekarzy, biologów oraz naukowców, którzy byli prekursorami podejmowania badań i działań w tym zakresie w Polsce i na świecie.

Kształcenie w zakresie higieny szkolnej i biologii człowieka

Przedstawienie wizji Profesora, dotyczącej kształcenia nauczycieli i pedagogów z zakresu higieny i biologii człowieka, wymaga odwołania się do wcześniejszych prac i działań podejmowanych przez różnych specjalistów z dziedziny higieny człowieka, w tym zajmujących się higieną szkolną. Jak zwykł mawiać Maciej Demel, „bez historii teoria jest ślepa” (Demel, 1996). Jest to temat bardzo obszerny, z tego powodu w niniejszej pracy skupiono się tylko na niektórych wątkach genezy higieny szkolnej, które wydają się ważne w kontekście poruszanej problematyki.

Pierwsze informacje na temat wprowadzania do praktyki i programów nauczania wiedzy o budowie, funkcjonowaniu organizmu człowieka oraz przestrzegania zasad higieny w życiu codziennym, pochodzą z analizy treści książek np. do nauki łaciny, tekstów „szkolnych” Erazma z Rotterdamu czy regulaminów szkolnych (Szybiak, 2016). Wielkim orędownikiem tych zagadnień był Jan Amos Komeński, który w swoich pracach pisał o higienicznych aspektach organizacji szkoły i procesu wychowania, zwracał uwagę na wychowanie zdrowotne jako jeden z celów nauczania (Radiukiewicz, 1987). W okresie oświecenia czołowym przedstawicielem myśli higienicznej i autorem jednego z pierwszych podręczników profilaktyki był John Locke. W podręczniku własnego autorstwa zawarł zasady wychowania fizycznego oraz higieny procesu nauczania i udzielania pierwszej pomocy przedlekarskiej.

Pod koniec XIX w. w Polsce opublikowano pracę Gustawa Dolińskiego *Jak u nas chowano dzieci?* Autor podkreślał w niej, że w różnych epokach zagadnienia zdrowia dzieci były tematem zainteresowań zawodowych: lekarzy, filozofów, nauczycieli, władców czy osób, dla których istotne były sprawy wychowania młodego pokolenia (Doliński, 1899, za: Syrek, 2008). Wspomniany już tu Demel dokonał analizy rozwoju higieny szkolnej do 1939 r., wyróżniając w niej trzy etapy: polskie oświecenie, czasy popowstaniowe i era Kopczyńskiego, obejmująca okres międzywojenny (Demel, 1991).

W Polsce w okresie oświecenia Komisja Edukacji Narodowej, opracowując programy nauczania dla szkół, zwracała uwagę na zachowanie w nich równowagi między rozwojem ducha i ciała ucznia. Aktywnym uczestnikiem prac prowadzonych w ramach komisji był „ojciec polskiej higieny szkolnej” – Grzegorz

Piramowicz (Szybiak, 2016). W swojej książce *Powinności nauczyciela* skierowanej do seminarzystów i czynnych nauczycieli zawarł rozdziały dotyczące obowiązków nauczyciela w wychowaniu dzieci, sposobów nabierania mocy i zahartowania sił w młodym organizmie oraz o postępowaniu nauczyciela w przypadku zachorowań uczniów. W wielu szkołach pomimo realizacji zajęć poświęconych biologii człowieka i higieny, poziom ich był słaby. Jednym z powodów tego stanu rzeczy był brak odpowiedniego podręcznika opracowanego w języku polskim. Zagadnienia te znajdowały się w różnych podręcznikach i broszurach – jednak nie wszyscy nauczyciele mieli do nich dostęp. Pomimo trudności w tym okresie istniały instytucje, które stanowiły dobry przykład łączenia założeń teoretycznych dotyczących popularyzacji wiedzy z zakresu funkcjonowania organizmu oraz przestrzegania zasad higieny z praktycznymi działaniami wdrażanymi w praktyce szkolnej. Gimnazjum Krzemienieckiego powołane przez Tadeusza Czackiego uznawane było za modelowe w tym zakresie (Demel, 1980; Leśkowska-Ścigielska, 2004). W celu realizacji założeń programowych zatrudniono na etatach nauczycieli wychowania fizycznego i lekarza szkolnego.

W okresie powojennym na ziemiach polskich nastąpiło pogorszenie sytuacji dotyczące kształcenia uczniów i nauczycieli z zakresu higieny. Jednak w każdym z zaborów istniały osoby lub grupy osób, które popularyzowały działania dotyczące zwiększania świadomości społecznej na ten temat. Wśród nich m.in. Henryk Jordan, Tadeusz Żuliński, Stanisław Markiewicz. Za przykład dobrych praktyk można uznać Gimnazjum Wojciecha Górskiego. Górski, dyrektor szkoły, pierwszy raz w kraju zatrudnił on na pełen etat lekarza szkolnego, powierzył mu wykłady z higieny, nadzór sanitarny i systematyczną opiekę nad uczniami w szkole i internacie. Wyposażył szkołę w salę gimnastyczną, gabinet lekarski i stomatologiczny.

Ponowny rozwój idei kształcenia uczniów i nauczycieli z zakresu higieny nastąpił w XIX i XX w., dzięki rozwojowi ruchu higienicznego, pedagogiki, medycyny. Zagadnienia higieny, biologii i fizjologii stawały się elementem programów nauczania uczniów i pedagogów (Meissner, 1999). Jednym z przedmiotów prowadzonych w nauczycielskich seminariach, kształcących nauczycieli do szkół ludowych w Galicji była historia naturalna. Obejmowała ona m.in. anatomię i fizjologię człowieka, stomatologię, higienę, w tym higienę szkolną. Wybitną postacią tego okresu był Stanisław Kopczyński, uczeń S. Markiewicza. Był on redaktorem pierwszego podręcznika higieny szkolnej w Polsce, dedykowanego dla kierowników szkół, nauczycieli i lekarzy szkolnych (Kopczyński, 1921). Współautorami jego byli wybitni lekarze, pedagodzy i inni specjaliści zajmujący się szeroko rozumianym zdrowiem i rozwojem dzieci i młodzieży. Podręcznik

stanowił podstawę kształcenia nauczycieli przez kolejne pół wieku. Kopczyński opracował również własną koncepcję opieki zdrowotnej w szkołach. W niepodległej Polsce stała się ona podstawą założeń organizacji ochrony zdrowia w szkole (Leśkowska-Ścigielska, 2004). W programie kształcenia studentów przed II wojną światową znajdował się przedmiot higiena szkolna. Wykładowcami jego był m.in. Jan Bogdanowicz, autor pierwszych norm rozwojowych oraz polskiego podręcznika rozwoju dziecka dla średnich szkół medycznych i szkół wyższych (Wolański, 2006). Nauczyciele posiadający kwalifikacje pedagogiczne zdawali z higieny egzamin m.in. u Kopczyńskiego (Jaczewski, 1993; Izdebski, 2004). Według studentów egzamin ten należał do najtrudniejszych w programie studiów. Higiena szkolna była realizowana na studiach kształcących pedagogów do drugiej połowy XX w. Później pojawiły się nowe koncepcje dotyczące celu i zadań związanych z higieną szkolną, medycyną szkolną. Miało to wpływ na podstawowe założenia dotyczące przedmiotu higiena, realizowanego w ramach zajęć przeznaczonych dla słuchaczy i studentów, mających zostać nauczycielami.

Praca na Uniwersytecie Warszawskim – zajęcia dla pedagogów

Wykłady z higieny szkolnej od roku akademickiego 1953/1954 na Wydziale Pedagogicznym Uniwersytetu Warszawskiego prowadził dr Klemens Sokal, uczeń i współpracownik prof. Kopczyńskiego. W 1962 r. za namową Sokala, po jego przejściu na emeryturę, ich prowadzenie przejął Jaczewski. Jak zwykł on mawiać łączenie medycyny z pedagogiką, było kontynuacją jego pasji zawodowej (Jaczewski, 2019). Przez wiele lat prowadził prace naukowe i zajęcia dydaktyczne na Uniwersytecie Warszawskim i w Warszawskiej Akademii Medycznej. W 1975 r., będąc kierownikiem Katedry Propedeutyki Pediatrii II Wydziału Lekarskiego, zrezygnował z pracy na Akademii Medycznej na rzecz Uniwersytetu Warszawskiego, gdzie kierował najpierw Zakładem Higieny Szkolnej, a od 1982 r. Katedrą Biomedycznych Podstaw Rozwoju i Wychowania (Leśkowska-Ścigielska, 2004).

W ramach swojej działalności dydaktycznej prowadził na początku wykłady i ćwiczenia z higieny szkolnej, później z higieny społecznej, rozwojowej i szkolnej. W późniejszych latach wykłady z biomedycznych podstaw rozwoju i wychowania oraz inne przedmioty związane z harcerstwem czy seksualnością człowieka. Po przejściu na emeryturę, kierownictwo Katedry przejęli jego uczniowie najpierw prof. Barbara Woynarowska, a później prof. Zbigniew Izdebski.

Profesor Jaczewski pozostawał jednak cały czas czynnym pracownikiem Uniwersytetu Warszawskiego. Zorganizował i kierował pierwszymi w Polsce Podyplomowymi Studiami Wychowania Seksualnego. Funkcjonują one do dziś. Wykłady Profesora cieszyły się przez cały czas ogromną popularnością. Na zajęciach z higieny szkolnej, które przez długi czas nie były obowiązkowe oraz podczas innych wykładów sale były wypełnione. Do dzisiaj wiele osób, które w nich uczestniczyło, wspominają je jako jedne z ciekawszych (Izdebski, 2009).

W latach 70. XX w. przedmiot higiena szkolna zastąpiono przedmiotem biomedyczne podstawy rozwoju i wychowania. Złożyło się na to wiele czynników. Jednym z nich było to, że o ile w klasycznym pojęciu higiena szkolna obejmowała treści dotyczące relacji między uczniem a jego środowiskiem oraz ochrony zdrowia ucznia w związku z funkcjonowaniem w warunkach szkolnych, o tyle treści wykładane przez specjalistów, działania podejmowane przez lekarzy i pracowników szkolnych znacznie przekraczały ramy klasycznej higieny szkolnej (Jaczewski, 1977). W okresie tym dążono do integracji opieki profilaktycznej i leczniczej nad uczniem i skupienia ich w „jednych rękach”. Z tego powodu w ramach tego przedmiotu nastąpiło przeniesienie zainteresowania ze środowiska szkolnego i działalności epidemiologicznej na ucznia: jego zdrowie, występujące u niego nieprawidłowości rozwojowe i choroby. Lekarze szkolni zaczęli podlegać resortowi zdrowia. Nazwa higiena szkolna została zmieniona na medycynę szkolną.

W rozmowach w gronie specjalistów m.in. Andrzeja Jaczewskiego, Lecha Zdunkiewicza czy Napoleona Wolańskiego, związanych naukowo z higieną szkolną i będących wykładowcami przedmiotu higiena szkolna, narodził się również pomysł, aby zmienić nazwę przedmiotu na biomedyczne podstawy rozwoju i wychowania. Andrzej Jaczewski często podkreślał, że pierwotna nazwa była umowna i również wykraczała poza ramy klasycznej higieny, gdyż treści dotyczyły głównie biologicznych aspektów rozwoju i zdrowia. Zmieniło się również podejście studentów i społeczeństwa do samej higieny, która kojarzyła się generalnie z higieną ciała, z higieną urządzeń sanitarnych i zasadami żywienia (Jaczewski, 1977). Andrzej Jaczewski wspominał, że dla jednych była to wiedza dawno nabyta, a dla innych uciążliwe i przesadne wymogi. Wszystko to wpływało na to, że zajęcia z samej nazwy wydawały się dla studentów mało atrakcyjne. Innym powodem zmiany nazwy przedmiotu było również wcześniejsze przekonanie specjalistów, że w celu zachowania zdrowia wystarczy wiedzieć, jakie działania należy podejmować, aby zapobiegać pewnym zaburzeniom zdrowia i wiedzieć, co robić w przypadku choroby (Wolański, 2006). Wcześniej nie dostrzegano potrzeby przekazywania wiedzy na temat budowy i funkcjonowania

organizmu oraz zasad rządzących utrzymaniem jego homeostazy z uwzględnieniem czynników środowiskowych, stylu życia, okresu rozwojowego czy różnych aspektów zdrowia. Uzasadnienie konieczności kształcenia nauczycieli i pedagogów z zakresu podstawowej wiedzy dotyczącej biologii człowieka i wybranych zagadnień z zakresu medycyny oraz ich związku z wychowaniem został opisany przez Profesora w rozdziale podręcznika *Pedagogika* (Jaczewski, 1975).

Nie jest znana osoba, która zaproponowała Ministerstwu Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki zmianę nazwy przedmiotu i nie wiadomo kto był jej pomysłodawcą. Przypisuje się to różnym osobom. Możliwe, że przewijała się ona podczas licznych spotkań specjalistów zajmujących się higieną szkolną czy medycyną szkolną, w gronie których uczestniczył również Andrzej Jaczewski. Ważne jest to, że nazwa ta została zaakceptowana przez osoby związane z tym środowiskiem jako bardziej oddająca rzeczywistą treść przedmiotu. Był to chyba również ten moment, kiedy rozwój wiedzy na tematy zdrowia i rozwoju człowieka wymagał uporządkowania celów i treści takich przedmiotów, jak wychowanie zdrowotne, edukacja zdrowotna, pedagogika zdrowia czy biologiczne podstawy rozwoju i wychowania.

Ministerstwo Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki, w latach 70. XX w. powołało komisję, której zadaniem było opracowanie programu dla przedmiotu biomedyczne podstawy rozwoju i wychowania dla pedagogów, specjalizujących się w pedagogice opiekuńczej, specjalnej i przedszkolnej (Wolański, 2006). Program został opracowany pod kierownictwem prof. Napoleona Wolańskiego. Był on konsultowany w gronie specjalistów i ostatecznie zatwierdzony. Jego treść i odbiór przez studentów był testowany na grupie około 200 studentów WSN w Częstochowie. Wykładowcami był Wolański oraz Jaczewski (Wolański, 2006). Jednocześnie Państwowe Wydawnictwo Naukowe do nauczania tego przedmiotu zamówiło u Wolańskiego podręcznik *Biomedyczne podstawy rozwoju i wychowania*. Współautorami podręcznika była Krystyna Dłużniewska, Andrzej Jaczewski i Lech Zdunkiewicz (Wolański, Sieniawska, 1979). Podręcznik okazał się być bardzo przydatny dla wykładowców różnych specjalności jako uzupełnienie ich wiedzy np. z zakresu aukuologii, rozwojowej anatomii i fizjologii człowieka, współczesnych osiągnięć z zakresu medycyny czy higieny zdrowia psychicznego. Był jednak zbyt trudny dla studentów pedagogiki. Z tego powodu Profesor wraz z licznymi współpracownikami opracował dwutomowy podręcznik *Biologicznych i medycznych podstaw rozwoju i wychowania*, który został wydany w 1989 r. (Jaczewski, 1989). Był on adresowany do przyszłych nauczycieli i wielokrotnie wznawiany. Jednak po 12 latach wiele treści okazało się już nie aktualne. Pojawił

się też nowy przedmiot edukacja zdrowotna, a do niego został wydany podręcznik pod redakcją Woynarowskiej. Z tego powodu Andrzej Jaczewski uznał, że wznawianie starego wydania podręcznika jest niezasadne. W 2001 r. został wydany nowy podręcznik *Biologiczne i medyczne podstawy rozwoju i wychowania* nakładem Wydawnictwa Akademickiego Żak. On również doczekał się kilku wznowień (Jaczewski, 2001). Wśród współautorów znaleźli się prof. Andrzej Malinowski, prof. Ryszard Przewęda, prof. Irmina Mięśowicz oraz obecni pracownicy Katedry Biomedycznych Podstaw Rozwoju i Seksuologii prof. Zbigniew Izdebski oraz dr hab. Anna Kowalewska. Recenzentem pracy był prof. Wolański.

W podręczniku znalazły się zagadnienia, które zdaniem Jaczewskiego powinny być kluczowe w nauczaniu przyszłych pedagogów:

- zagadnienia z antropologii: rozwój rodowy człowieka, zróżnicowanie rasowe człowieka, budowy ciała człowieka, dymorfizm człowieka;
- genetyczne i środowiskowe czynniki rozwoju;
- rozwój fizyczny: czynniki determinujące rozwój, charakterystyka i potrzeby poszczególnych okresów rozwojowych;
- rozwój motoryczny: znaczenie rozwoju motorycznego dla całościowego rozwoju człowieka, charakterystyka poszczególnych okresów rozwojowych;
- układy regulujące i integrujące: układ nerwowy, narządy zmysłów, układ hormonalny i odpornościowy. Biologiczne uwarunkowania reakcji stresowej i uczenia się;
- rozwój seksualny.

W kolejnym wydaniu podręcznik wzbogacono o rozdział dotyczący starości. Profesor redagując to wydanie podkreślał też, że wiedza, szczególnie z zakresu genetyki, neurobiologii czy immunologii, seksuologii rozwojowej, ulega dynamicznym zmianom i wymaga stałej aktualizacji. Zwracał uwagę na zależności zachodzące między poszczególnymi układami i narządami oraz interakcje zachodzące między rozwojem fizycznym, motorycznym a psychospołecznym czy psychoseksualnym, i czynnikami środowiskowymi. W sytuacji zachodzącego w krajach europejskich zjawiska starzenia się społeczeństw, zwracał uwagę na problemy i potrzeby osób starszych i możliwości zapewnienia im odpowiedniej pomocy i wsparcia. W swojej koncepcji postrzegał rozwój człowieka w sposób holistyczny.

Na Wydziale Pedagogicznym UW przedmiot ten był w początkowej fazie realizowany w ramach 120 godzin, jednak w późniejszym okresie zredukowano go do 90 godzin. W tym wymiarze godzin był czas na prowadzenie zarówno wykładów, jak i ćwiczeń. Ćwiczenia miały charakter bloków tematycznych,

które prowadzili specjaliści z danej tematyki. Niewątpliwym plusem ćwiczeń było to, że część z nich miała charakter praktyczny, odbywały się one w przedszkole, szkole czy w poradni psychosomatycznej w Warszawie w szpitalu na ul. Niekałńskiej. Podczas tych zajęć studenci mieli możliwość obserwowania zachowań charakterystycznych dla dzieci w danym okresie rozwojowym, poznania zasad oceny rozwoju fizycznego i psychomotorycznego, zasad przestrzegania higieny w budynku szkolnym i związanej z procesem uczenia się. W poradniach uczestniczyli w zajęciach i poznawali zasady przeprowadzania ćwiczeń relaksacyjnych i śródlekcyjnych. Mieli możliwość uświadomienia sobie ich wpływu na reakcje psychosomatyczne.

Wprowadzane w kolejnych latach transformacje w szkolnictwie wyższym, dotyczące kształcenia na kierunku pedagogicznym czy studiach nauczycielskich, doprowadziły do zmian w standardach kształcenia oraz ograniczyły liczbę godzin przeznaczonych na realizację zagadnień dotyczących biologicznych i medycznych podstaw wychowania.

Inny obszar działalności Jaczewskiego związany z realizacją biomedycznych podstaw rozwoju i wychowania, rozpoczął się wraz z docierającymi do niego sygnałami z innych uczelni o problemach z prezentacją treści tego przedmiotu. W celu lepszego zidentyfikowania problemu dokonał on wstępnej diagnozy sytuacji, zrealizował badania sondażowe dotyczące nauczania tego przedmiotu na polskich uczelniach kształcących pedagogów. Przedmiot obejmował treści z zakresu anatomii, fizjologii człowieka, auksologii, pediatrii, żywienia, higieny osobistej, procesu uczenia się, organizacji środowiska szkolnego, opieki nad dzieckiem chorym i zdrowym. Dynamiczny postęp wiedzy w różnych obszarach higieny oraz biologicznych i medycznych podstaw rozwoju i wychowania stanowił dla wykładowców dużą trudność. Jednym z problemów okazał się brak odpowiednio przygotowanej kadry do prowadzenia tego przedmiotu. W swojej pracy Jaczewski spotykał się z lekarzami, którzy prowadzili zajęcia, koncentrując się tylko na zagadnieniach dotyczących własnej specjalności, lub biologów bez znajomości podstaw medycyny. Z tego powodu Profesor dla wykładowców przedmiotu z różnych uczelni, rozpoczął organizację cyklicznych ogólnopolskich seminariów doskonalących. Każde ze spotkań poświęcone było wybranemu zagadnieniu np. psychiatrii, genetyce, rozwojowi motorycznemu, okresowi dojrzewania, auksologii¹. Organizowano je we wrześniu w postaci tygodniowych seminariów głównie w Kirach, ośrodku szkoleniowym Uniwersytetu Warszawskiego na Podhalu. Seminaria te pozwalały wykładowcom biomedycznych

¹ Informacje dotyczące tematów seminariów pochodzą ze wspomnień A. Jaczewskiego, B. Zgliczyńskiej i M. Brym, które współorganizowały te spotkania.

podstaw rozwoju i wychowania aktualizować wiedzę z zagadnień wchodzących w zakres tego przedmiotu. Miały one również znaczenie integrujące środowisko osób związanych z medycyną szkolną i wykładowców biomedycznych podstaw rozwoju i wychowania. Umożliwiały wymianę poglądów w gronie specjalistów na temat lepszej współpracy pracowników służby zdrowia w tym pielęgniarki i lekarza szkolnego z personelem pedagogicznym w celu zapewnienia lepszej opieki nad dziećmi i młodzieżą w wieku szkolnym.

Tematyka realizacji biomedycznych podstaw rozwoju i wychowania stanowiła zagadnienie, którym Profesor był zainteresowany podczas pracy na Uniwersytecie Warszawskim, ale również po przejściu na emeryturę. Podejmował on różne działania, których celem było zwrócenie uwagi na problemy dotyczące wiedzy młodzieży i odpowiedniego przygotowania nauczycieli i pedagogów z zakresu biologicznej i medycznej wiedzy o człowieku. Jego niepokój budził fakt, że osoby decyzyjne często nie widziały i nie rozumiały różnic między edukacją zdrowotną a biomedycznymi podstawami rozwoju i wychowania. Zwracał również uwagę na problemy dotyczące odpowiedniego przygotowania wykładowców do zajęć, szczególnie po zlikwidowaniu specjalności higieny szkolnej.

Bardzo był zainteresowany wynikami badań, jakie przeprowadziłam w 2005 r. Dotyczyły one kształcenia w zakresie biomedycznych podstaw rozwoju i wychowania w szkołach wyższych na kierunkach pedagogicznych w Polsce (Kowalewska, 2006). Stały się one podstawą do zorganizowania przez profesorów A. Jaczewskiego i J. Rzepkę Międzynarodowej Konferencji Naukowo-Programowej, poświęconej nauczaniu wiedzy biomedycznej na studiach pedagogicznych. W pierwszej części uczestnicy mieli możliwość wysłuchania wystąpień osób prowadzących wykłady z biomedycznych podstaw rozwoju i wychowania, ale również prowadzących badania naukowe w zakresie przygotowania uczniów i nauczycieli z zakresu biologii człowieka. Zwrócono uwagę, że programy biologii i wiedzy o człowieku zarówno w szkołach podstawowych, jak i ponadpodstawowych są fragmentaryczne i w niewielkim stopniu uczą o budowie, funkcjach i rozwoju człowieka. Dyskusja w tym gronie stanowiła punkt wyjścia do drugiej części konferencji, której celem była aktualizacja programu nauczania przedmiotu. W podsumowaniu zwrócono uwagę na konieczność większej integracji osób zajmujących się przekazywaniem wiedzy z zakresu biologii i rozwoju człowieka i zastanawiano się, w jakim stopniu szkoła może i powinna nie tylko zajmować się promocją zdrowia, ale również wspierać ucznia z różnymi zaburzeniami i chorobami.

Higiena szkolna z perspektywy nauczyciela i lekarza szkolnego

Omówienie stosunku Profesora do spraw kształcenia nauczycieli z zakresu higieny szkolnej oraz biologicznych i medycznych podstaw rozwoju byłoby niepełne bez przedstawienia jego pracy jako lekarza szkolnego i nauczyciela. Zwykł on mówić, że higiena szkolna była jego przeznaczeniem, ponieważ pochodził z rodziny nauczycielskiej i szkoła była obecna w jego świadomości już od dziecka (Jaczewski, 1993). Od dziecka w jego domu bywało wielu nauczycieli, mówiło się wiele o szkole, a jego ojciec był bardzo zafascynowany pracą szkoły. W rodzinie panowało przekonanie, że w przyszłości on również zostanie nauczycielem. Pierwsze doświadczenia pedagogiczne Jaczewski zdobywał jako harcerz pełniący różne funkcje w drużynie harcerskiej. W późniejszych latach zwykł podkreślać znaczenie tej formy praktyki dla kształtowania się jego postrzegania roli nauczyciela i pedagoga w procesie edukacyjnym.

Jednym z obszarów badań naukowych, który Andrzej Jaczewski eksplorował na początku swojej działalności badawczej było poznanie specyfiki okresu dojrzewania. W latach 50. XX w. był to temat bardzo zaniedbany, brakowało publikacji na ten temat. Podczas rozmów na ten temat Profesor zwykł podkreślać, że nie chciał ograniczać się tylko do biologicznych aspektów dojrzewania i z tego powodu pragnął zrozumieć funkcjonowanie młodzieży w kontekście rozwoju psychicznego i społecznego. Jego zdaniem i jego ówczesnego szefa szkoły był instytucją mającą najlepsze warunki do prowadzenia tego typu badań. Dlatego oprócz pracy naukowej podjął pracę jako lekarz szkolny w warszawskiej szkole im. Joachima Lelewela. Jak często podkreślał, miał szczęście trafić do szkoły, którą charakteryzowało:

[...] totalne zainteresowanie uczniem, nie tylko, a może nawet nie przede wszystkim wynikami w nauce. Nas po prostu interesował uczeń i co ciekawe o uczniach, o trudnych „przypadkach” rozmawialiśmy nawet na kolacjach w domach prywatnych czy comiesięcznych obiadach z Anną Radziwiłł... (Jaczewski, 1993, s. 142).

Był to czas, kiedy Profesor miał możliwość poznać szkołę w jej codzienności. Zaznajamiał się z dylematami „mądrych nauczycieli, którzy muszą szukać kompromisu w walce o osiągnięcia dydaktyczne i życzliwość i wyrozumiałość dla poszczególnego ucznia”. Podczas pracy w szkole dał się poznać nie tylko jako lekarz pediatra i seksuolog, naukowiec, ale również pedagog. Podejmował się prowadzenia zajęć z: nauczania wiedzy o człowieku, wychowania seksualnego,

przysposobienia do życia w rodzinie. Aktywnie uczestniczył w radach pedagogicznych, był organizatorem zajęć sportowych, turnusów wczasowo-szkolnych (znanych obecnie pod nazwą zielonych szkół), obozów letnich, prowadził drużynę harcerską i organizował rajdy i obozy harcerskie (Jaczewski, 1993). Nowatorskim jego pomysłem było prowadzenie obozów harcerskich dla uczniów z problemami psychospołecznymi i psychosomatycznymi. W tym czasie pojawiły się marzenia, aby uczeń mógł w szkole liczyć na różne formy wsparcia nie tylko związanego z nauką, ale również różnych aspektów jego rozwoju oraz doświadczać pomocy w pokonywaniu różnych problemów okresu dojrzewania. Dostrzegał słabe przygotowanie nauczycieli w zakresie aukuologicznych aspektów funkcjonowania dzieci i młodzieży oraz podejmowania działań w stosunku do uczniów w problemami zdrowotnymi. Dlatego uważał, że lekarzowi szkolnemu, który jednocześnie pełniłby funkcję współnauczyciela, pracownika socjalnego i współwychowawcy, powinna przypaść ważna rola zapewnienia opieki uczniowi. Jednak zapoczątkowane w drugiej połowie lat 80. XX w. zmiany związane z likwidowaniem etatów lekarzy szkolnych, stomatologów i ograniczenie obecności pielęgniarek w szkole, położyły kres jego marzeniom. Po latach okazało się zresztą, że przeprowadzone reformy nie przyniosły oczekiwanych rezultatów oraz zamiast poprawić, pogorszyły stan zdrowia dzieci, w tym np. opiekę stomatologiczną i wczesne diagnozowanie wad rozwojowych. Polska utraciła też cenne źródło danych, dotyczących długoterminowego monitorowania rozwoju dzieci w wieku szkolnym. W późniejszym okresie uważał, uwzględniając realia funkcjonowania opieki medycznej nad uczniem w Polsce oraz podejście niektórych uczonych i władz państwowych do tego zagadnienia, że w szkole zamiast lekarza może być pielęgniarka szkolna, która pełniłaby również rolę pedagoga (Jaczewski, 2019). Jaczewski zwracał również uwagę na rolę nauczyciela i wychowawcy we właściwej opiece nad uczniem. Jego zdaniem powinien on mieć wiedzę i rozumieć mechanizmy wpływu procesów biologicznych na funkcjonowanie ucznia w jego środowisku oraz doświadczanych przez ucznia stanów emocjonalnych na procesy fizjologiczne i zachowania.

Zamiast zakończenia

Obecnie powszechnie wiadomo, że na prawidłowy rozwój człowieka, jego zdrowie ma wpływ szereg czynników. To czynniki biologiczne, psychologiczne, społeczno-kulturowe czy ekologiczne, mają wpływ na osiągnięcie zdrowia,

zapobieżenie zaburzeniom, a w przypadku wystąpienia choroby wpływają na proces zdrowienia. W adaptacji człowieka do zmieniających się wymagań związanych z jego rozwojem oraz ze zmianami zachodzącymi w środowisku jego życia, według koncepcji *resilience*, uczestniczą zarówno czynniki ryzyka, jak i czynniki ochronne (Ostaszewski, 2014). Postrzegane są one jako deficyty i zasoby dla zdrowia człowieka, pomiędzy którymi dochodzi do dynamicznie zmieniających się interakcji. Mogą się one składać zarówno na cechy jednostki, jak i środowiska życia. W podejściu tym ważne jest nie tyle same zidentyfikowanie czynników ochronnych i czynników ryzyka, ale zrozumienie mechanizmów składających się na proces zdrowia, z perspektywy wzajemnego ich oddziaływania.

Działalność zawodowa, w tym dydaktyczna, naukowa, społeczna Jacewskiego może być praktycznym potwierdzeniem koncepcji *resilience*. Stanowi ważne uzupełnienie całościowej opieki nad uczniem. Wiele osób doświadczyło z jego strony różnego rodzaju wsparcia, pomogło im to uniknąć lub zmniejszyć działanie czynników ryzyka. Obok wiedzy, doświadczenia Profesora niezwykle ważny okazał się jego życzliwy, pełny szacunku stosunek do drugiego człowieka.

Ta końcowa część artykułu mogłaby nosić taki śródtytuł: Przesłanie Profesora podczas ostatniego spotkania w Ropkach. Miało ono miejsce we wrześniu 2020 r. Wraz z prof. Zbigniewem Izdebskim, prof. Joanną Mazur i asystentem profesora Maciejem Białorudzkiem, wybraliśmy się odwiedzić profesora, jak co roku, z okazji jego urodzin. Czułam ogromną potrzebę spotkania się z nim. Na drodze stawały nam różne trudności, tym bardziej cieszę się, że udało się nam je pokonać. Profesor przyjął nas w dobrym nastroju. Podczas wcześniejszych rozmów telefonicznych zachęcał mnie do powtórzenia badań dotyczących kształcenia pedagogów z zakresu biologicznych i medycznych podstaw rozwoju i wychowania. Na podstawie uzyskanych wyników miał powstać artykuł naukowy, który byłby podstawą do zorganizowania spotkania osób związanych z realizacją przedmiotu oraz kształceniem uczniów. Mieliśmy napisać również wspólny artykuł do mediów w celu zwrócenia uwagi na problem niedostatecznej wiedzy dzieci i młodzieży z zakresu biologii człowieka. Wskazać na konieczność aktualizowania wiedzy nauczycieli z zakresu auksologii, neurofizjologii, endokrynologii w tym np. dotyczących biologicznych podstaw stresu, procesu uczenia się czy nauczania. Jest to o tyle ważne, że współczesnemu pedagogowi zarzuca się podatność na uleganie mitom i brak naukowego sceptycyzmu (Garstka, 2016).

Tematyka ta pojawiła się również podczas naszego ostatniego spotkania. Profesor był spokojny i zadowolony, pomimo trudności jakie towarzyszyły mu

w okresie starości. Chociaż doświadczał bólu, pewnego zawstydzenia z powodu ograniczeń w wykonywaniu niektórych czynności, był pogodzony ze swoim aktualnym etapem życia. Podczas tego spotkania zobaczyłam w Profesorze kolejny raz człowieka humanizmu, dla którego sprawy zdrowia i wychowania to rodzaj misji, a zarazem ogromnej pasji. Człowieka pragnącego, aby działania, które były treścią jego życia, stanowiły inspirację dla przyszłych pokoleń. Poczulałam smutek, gdy żegnając się ze mną z wielką przenikliwością w oczach, ale i spokojem zapytał mnie: „Kiedy się Anusia ponownie spotkamy?”.

References

- Demel, M. (1966). Bez historii teoria jest ślepa. *Wychowanie Fizyczne i Zdrowotne*, nr 5, 185–187.
- Demel, M. (1980). *Pedagogika zdrowia*. Warszawa: Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne.
- Demel, M. (1991). Dzieje higieny szkolnej do roku 1939. Fakty – problemy – zwiastuny. *Wychowanie Fizyczne i Sport*, nr 2, 49–68.
- Grastka, T. (2016). *Psychopedagogiczne mity. Jak zachować naukowy sceptycyzm w edukacji i wychowaniu*. Warszawa: Wydawnictwo Wolters Kluwer Polska.
- Izdebski, Z. (2004). Wywiad z Profesorem Andrzejem Jaczewskim. *Wydział Pedagogiczny Uniwersytetu Warszawskiego. Jubileusz pięćdziesięciolecia* (s. 53–59), red. J. Kamińska. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Izdebski, Z. (2009). *O człowieku i jego rozwoju nie tylko seksualnym*. Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego.
- Jaczewski, A. (1964). *Higiena szkolna*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Jaczewski, A. (1975). Medycyna a wychowanie. W: M. Godlewski, S. Krawcewicz, T. Wujek, *Pedagogika*, część 2. *Pedagogika i nauki z nią współlistniejące* (s. 173–184). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Jaczewski, A. (1977). Higiena szkolna w systemie pedagogicznego kształcenia. W: S. Słomkiewicz, *Kształcenie nauczycieli w szkołach wyższych* (s. 62–70), cz. 2. Warszawa: Instytut Pedagogicznego Kształcenia Nauczycieli Uniwersytetu Warszawskiego.
- Jaczewski, A. (1989). *Biologiczne i medyczne podstawy rozwoju i wychowania*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Jaczewski, A. (1993). Moje smutne doświadczenia z higieną szkolną. W: J. Rzepka (red.), *Kronika Higieny Szkolnej i Medycyny na Śląsku i Zagłębiu* (s. 141–144). Katowice: Zarząd Główny Polskiego Towarzystwa Pediatrycznego.
- Jaczewski, A. (red.). 2001. *Biologiczne i medyczne podstawy rozwoju i wychowania*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Jaczewski, A. (2019). Czy powrót lekarzy do szkół jest realny? W: J. Wojtycz, *O harmonijny rozwój człowieka. Myśl pedagogiczna Profesora Andrzeja Jaczewskiego* (s. 99–102). Kraków: Oficyna Wydawnicza AFM.

- Kopczyński, S. (1921). *Higiena szkolna. Podręcznik dla kierowników szkół, nauczycieli i lekarzy szkolnych*. Warszawa: Wydawnictwo M. Avctra. Pobrane z: <https://www.dbc.wroc.pl/dlibra/publication/43889/edition/39406/content>
- Kowalewska, A. (2006). Kształcenie w zakresie biomedycznych podstaw rozwoju i wychowania w szkołach wyższych o kierunku pedagogicznym. W: J. Rzepka (red.), *Nauczanie wiedzy biomedycznej na studiach pedagogicznych* (s. 29–38). Mysłowice: Górnośląska WSP.
- Leśkowska-Ścigalska, W. (2004). *Higiena i medycyna szkolna w Polsce wczoraj dziś i jutro*. Mysłowice: Wydawnictwo Górnośląska Wyższa Szkoła Pedagogiczna.
- Meissner, A. (1999). *Spór o duszę polskiego nauczyciela. Społeczeństwo galicyjskie wobec problemów kształcenia nauczycieli*. Rzeszów: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej.
- Ostaszewski, K. (2014). *Zachowania ryzykowne młodzieży w perspektywie mechanizmów resilience*. Warszawa: Instytut Psychiatrii i Neurologii.
- Radiukiewicz, S. (1987). *Medycyna szkolna – pojęcie, zakres, historia*. W: *Medycyna szkolna*. Warszawa: Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich.
- Syrek, E. (2008). *Zdrowie i Wychowanie a jakość życia. Perspektywy i humanistyczne orientacje poznawcze*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Szybiak, I. (2006). Wiedza o organizmie człowieka w polskich programach nauczania. W: J. Kamińska, A. Fijałkowski (red.), *Szkoła nauczyciel wychowanie. Wybór studiów z okazji jubileuszu 75. urodzin i wieloletniej pracy naukowej* (s. 535–555). Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Wolański, N., Siniarska, A. (red.). (1979). *Biomedyczne podstawy rozwoju i wychowania*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Wolański, N. (2006). *Historia biomedycznych podstaw rozwoju i wychowania na tle doświadczeń osobistych*. W: *Nauczanie wiedzy biomedycznej na studiach pedagogicznych* (s. 13–28). Mysłowice: Wydawnictwo Górnośląska Wyższa Szkoła Pedagogiczna.